

GÜLNARƏ CABBAROVA
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
SƏHRAYƏ NƏBİYEVƏ
Xarici Dillər kafedrasının müəllimi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
H.Əliyev 92. Bakı

**AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ SİNTAKTİK BİRLƏŞMƏLƏRDƏ
İNGİLİS DİLİ MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN LEKSİK-SEMANTİK
VƏ MORFOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

Xülasə

Məlumdur ki, Azərbaycan dilinin lüğət təkibində Şərq və Qərb dillərinə mənsub bir çox əcnəbi terminlər işlənir. Onların arasında Qərb dillərinə məxsus ingilis dili mənşəli terminlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Onlar dilimizdə bir çox sahələri əhatə etməklə yanaşı, dilimizin lüğət tərkibinin təkmilləşdirilməsində və zənginləşdirilməsində mühüm rol oynayır. İngilis dilinə məxsus söz və terminlər dilimizdə sadə, mü-rəkkəb və söz birləşmələri şəklində işlənirlər. Təqdim etdiyimiz məqalədə «Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti»ndə ingilis dili mənşəli sözlərin sintaktik birləşmələr şəklində işlənən formaları haqqında söhbət açacağıq.

1. Birinci növ təyini söz birləşmələri şəklində işlənən ingilis dili mənşəli terminlər. Bu növ terminlərin heç bir tərəfi şəkilçi qəbul etmir, hər iki tərəf ingilis dilinə məxsus və yaxud bir tərəfi ana dili mənşəli terminlər təşkil edirlər.

Avral-gəmi. Defislə yazılan bu növ təyini söz birləşmələrinin birinci tərəfi ingilis mənşəli, ikinci tərəfi isə ana dili sözündən ibarətdir. Sintaktik birləşmə şəklində işlənən bu növ təyini söz birləşməsinin mənası omonimik xüsusiyyətə malik olub, dilimizdə aşağıdakı halldlarda işlənir:

- gəmidə bütün komandanın iştirakı ilə görülən işlər;
- gəmidə ciddi bir işin çox tələsik, başdansovma, eyni zamanda hay-küylə görülməsi və bütün işçilərin bu işi həyata keçirilməsi üçün səfərbər edilməsi.

Bufer-dövlət. Birinci tərəfi ingilis dilinə, ikincitərəfi ana dilinə məxsus terminlərdən ibarət bu növ təyini söz birləşmələri dilimizin ictimai-siyasi sahəsində geniş istifadə edilir. Birinci növ təyini söz birləşməsi şəklində işlənən bu terminin mənası «ərazisi bir-biri ilə rəqabət edən böyük dövlətlər arasında olan hərbi və siyasi cəhətdən zəif olan dövlət»ə deyilir.

Vaqon-restoran. Birinci tərəfi ingilis mənşəli, ikinci tərəfi isə fransız dilinə məxsus olan bu növ təyini söz birləşmələri dilimizin dəmiryol sahəsində geniş istifadə edilərək onun lüğət tərkibində özünəməxsus yer tutmuşdur. Bu termin-söz birləşmə-

sinin mənası dəmiryol qatarlarında restoran üçün ayrılmış xüsusi quruluşa malik olan vaqona deyilir.

Vaqon-vaqon. Reduksiya formasında işlənən bu terminin mənası vaqonlarla, çoxlu vaqon, bir neçə vaqon kimi başa düşülməlidir. Məsələn, S.Rüstəmin şərlərinin birində deyilir: «Buraya ölkənin hər yerindən pambıq vaqon-vaqon, ton-ton göndərilir» və s.

AÇAR SÖZLƏR:İngilis dili,sintaktik birləşmələr,Azərbaycan dili,morfologiya

2. İkinci növ təyini söz birləşməsi tərkibində işlənən ingilis dili mənşəli sözlər heç bir şəkilçi qəbul etmədən mənbə dildə olduğu kimi işləndiyi halda, ana dilinə məxsus söz birləşməsinin ikinci tərəfi nisbət şəkilçisi qəbul edərək işlənirlər. Məsələn, futbol komandası, basketbol oyunu, boks əlcəkləri, vaterpol yarışı və s.

Göründüyü kimi, söz birləşmələri şəklində işlənən bu növ termin-birləşmələrin birinci tərəfi mənbə dilinə mənsub olub, heç bir şəkilçi qəbul etmədiyi halda, ikinci tərəfi ana dilinə məxsus termin nisbət şəkilçisi qəbul edir.(1-s.86-94)

Lakin ikinci növ təyini söz birləşmələrinin dilimizdə elə növünə rast gəlmək olur ki, onların hər iki tərəfi mənbə dilinə mənsub olur. Belə tip birləşmələrə aid aşağıdakı terminləri misal gətirmək olar: tennis kortu, boks ringi və s.

Bu növ termin – söz birləşmələrində bəzi hallarda birinci tərəf ana dilinə, ikinci tərəf isə ingilis dilinə məxsus olur. Məsələn: çay vağzal, dəniz vağzal və s. Mənalara: «paraxodların durduğu yerdə sərnəşinlər üçün ayrılmış bina» kimi dilimizdə işlədilir. Həmin sözdən dilimizdə yeni yaranmış neologizm – vağzal, vağzal oyunu və s. Termin-söz birləşmələri bu qəbildəndir.

3. Tərkibində ingilis dili mənşəli söz işlənən üçüncü növ təyini söz birləşmələrinin tərəf müqabili dəyişkən olur, belə ki, bəzi termin-söz birləşmələrində birinci tərəf ingilis dili, ikinci tərəf isə ana dilinə məxsus, sözlə və yaxud əksinə, birinci tərəf ana dilinə məxsus, ikinci tərəf isə ingilis dilinə aid terminlər təşkil edir. Bu növ elə termin-söz birləşmələrinə rast gəlmək olar ki, hər iki tərəf ancaq ingilis dili mənşəli sözlərdən ibarət olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, üçüncü növ təyini söz birləşmələrində hər iki tərəf ana dilinə məxsus şəkilçilər qəbul edir. Bu tip söz birləşmələrinə aid bir neçə misal gətirək: üzücü doku.

Göründüyü kimi, bu misalda hər iki tərəf şəkilçi qəbul etmiş və buna görə də üçüncü növ təyini söz birləşməsinə aid olan bu terminin birinci tərəfi ana dili, ikinci tərəfi isə ingilis dilinə məxsusdur. Bu termin-söz birləşməsinin mənası «gəmilərin təmir olunduğu karxana» kimi başa düşülür.

Dəmiryolu banketi. Hər iki komponenti şəkilçi ilə işlənən bu qəbildən üçüncü növ təyini söz birləşmələri ingilis dilində omonimik səciyyəyə malikdir, belə ki, onun ilk mənası dəmiryolunun yanlarında onun mühafizəsi üçün düzəldilmiş tələ, səngər və s., ikinci mənası isə «gəimnin göyərtəsində ölçü cihazını bərkitmək üçün

düzəldilmiş dirək» kimi başa düşülür. İngilis mənşəli bu termin öz mənə xüsusiyyətlərinə görə fransız dilinə məxsus «banket» (müəyyən şəxsin təşkil etdiyi ziyafət) terminindən fərqlənir.

a) Azərbaycan dilində işlənən ingilis dili mənşəli sözlərin sintaktik mənə xüsusiyyətləri

Lakin kataklizmlərə, hansısa sosial, məişət, siyasi xarakterli problemlərə baxmayaraq, bəşəriyyət, dünya inkişaf edir. Biz razılaşmalıyıq ki, bütöv- lükdə intellekt, idrak, şüur və mədəniyyət irəli gedir. Multikulturalizm ümumi bəşər varlığının inkişafının əsaslarından biridir. Bəşəriyyət hər zaman qarşısına məqsəd və hədəflər qoyub. Hal-hazırda global məqsəd çoxmədəniyyətli cəmiyyət, çoxmədəniyyətli məkan yaratmaqdır. Məlumdur ki, etnopsixologiya və ya etnik psixologiya adlanan tədqiqat sahəsi millətlərin psixologiyasının öyrənilməsi ilə məşğul olduğuna görə bu elm sahəsinə olan böyük maraq siyasi motivlərlə əlaqədardır. Hətta politologiyada etnik psixologiyanın təsviri ilə yaranmış <Etnopolitologiya> adlı xüsusi bölmə mövcuddur. Etnopsixologiya-insanların etnik (mədəni) mənsubiyyəti ilə onların psixologiyası arasındakı əlaqəni öyrənən psixologiya sahəsidir bu elm sahəsi kimə ne təsir göstərmək işini müəyyən etməyə imkan verir. Fitserald Skott bir məqaləsində yazır: “Çoxdan anlamaq lazımdır ki, bu dünyada hər şey ümitsizdir, ancaq onu dəyişmək üçün qətiyyəti istəmək lazımdır.” Sosial elmlər sahəsində çalışan müəlliflərin mübahisələrinə səbəb olan elmi debatlar arasında sivilizasiyaların insan şüurunun, cəmiyyətlərin, eləcə də dövlətlərin inkişafında rolunun mühümlüyü mövzusu xüsusi yer tutur. Samuil Hantinqtonun “Sivilizasiyaların toqquşması” adlı məşhur məqaləsindən sonra bu nəzəriyyə təkcə alimlərin deyil, bir çox nüfuzlu siyasətçilərin də gündəliyində prioritet məsələlərdən birinə çevrildi. Mədəniyyət millətlər arasında qarşudurmaı önləyir, millətlər və insanlar arasında fərq yaradır. Məlum olur ki, bu əsas çağırışlardan biridir. Mədəniyyət bütün mədəni imkanların mübadiləsinə və həmçinin insanlar arasında fikir birliyinin yaranmasına zəmin yaradır, müharibələrin və münaqişələrin səbəb və əsaslarını aradan qaldırır. (4p.-96-114) Münaqişələrin həllinə nəzarət üçün bu mühüm və ən real yanaşmadır. Əlbəttə, bu elə də asan bir iş deyil. Belə ki, bütün bunlar çox hazırlıq, böyük səy və səbr tələb edir. Yaxşı nəticələrə nail olmağın yollarından biri həmçinin mədəni mübadilələrin faydalarından və üstünlüklərindən xəbərdar olmaqdır, bunun üçün də bir çox yollar vardır. İngilis dilindən hərfi tərcümədə multikulturalizm “çoxlu mədəniyyətlər” deməkdir. Multikulturalizm təkcə musiqi və ədəbiyyat sahələrini əhatə etmir, o həm də cəmiyyətin bütün təbəqələrinə təsir edən siyasətə, iqtisadiyyata, dövlət idarəetmə sisteminə, ictimai həyata, elmə və s. təsir edən ictimai fenomendir. Tarixi və mədəniyyəti, hələ multikulturalizm terminin yaranmasından min il qabaq il baş verən mədəniyyətlərin qarşılıqlı zənginləşməsi və dərinlən çuğlaşmasının bariz nümunələridir. Görünür ki, qloballaşma dövründə heç bir ölkə multikulturalizmin təsirindən yan keçə bilməz

Ədəbiyyat

- 1.S.Cəfərov: "Müasir Azərbaycan dilində sintaktik söz birləşmələri".ADU n.B.1958 il.s.86-94
- 2.R.C. Cəfərov:"Azərbaycan dilinin terminologiyasında işlənən Qərbi Avropa mənşəli alınma sözlər.Bakı.2006 il.səh:110-112.
- 3E.Haugen:The analyse of indiguistic horriwing, Lang, 1950.pag:60-63.
- 4.James, Furnivall, ed.Originals and Analogues of Some of Chaucer's Canterbury Tales.London: Oxford UP, 1872.Rept.1928.pag:96-114.

G.Djabbarova,S.Nabiyeva

On the word and word combinations in modern english.

Summary

The article deals with the word and word combinations in modern english. Today the main goal of teaching and learninig foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication. The process of teaching English should be based on the communicative - functional approach to teaching languages. The whole process of teaching oral speech should be goal-oriented and systematic. It will make to process of teaching oral speech more effective. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication. The article is devoted to the role of language functions in the integration and integrity of the text. The processes of integration in the syntax of the texts of Azerbaijani and English fiction are considered. This problem is relevant for linguistics, since the last decades have been marked by the rapid development of text linguistics, whose task is to examine the text from the point of view of its semantic and ideological and artistic unity, identify the principles of organization and use of text speech means, study the functional and stylistic originality of linguistic phenomena in various texts.

Key words:English,syntactic joins,Azerbaijani,morphology,semantic,lexic.

Г.Джаббарова,
С.Набиева

Лексико-семантические и морфологические свойств Английских слов в
синтаксических соединений Азербайджанского языка

Резюме

Статья посвящена роли языковых функций в интервации и целостности текста. Рассматриваются процессы интеграции в синтаксисе текстов азербайджанской и английской художественной литературы. Данная проблема актуальна для языкознания, поскольку последние десятилетия знаменуются стремительным развитием лингвистики текста, в задачу которой входит рассмотрение текста с точки зрения его смыслового и идейно-художественного единства, выявление принципов организации и использования речевых средств текста, изучение функционально-стилистического своеобразие языковых явлений в различных текстах. Исследование настоящей темы является актуальным, так как проблемы интеграции текста непосредственно связаны с вопросами организации связной речи, обеспечивающей коммуникативную функцию языка. Таким образом, актуальность настоящего исследования обусловлена возрастающим интересом лингвистов к изучению текста и его категорий; теоретической и практической необходимостью определения текстообразующих единиц; недостаточной разработкой проблемы средств интеграции текста. Анализ выполнен в русле структурно-семантического и функционального направлений коммуникативной лингвистики и лингвистики текста

Ключевые слова: текст, интеграция, художественная литература, лингвистика, процесс, категория, форма.

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 20.05.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 01.06.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent *Adilə Zeynalova* tərəfindən çapa
təvsiyə olunmuşdur